

Kultúra vs. ekonomika: Nevyriešená dilema

Culture vs. Economics: An Unresolved Dilemma

MÁRIA TAJTÁKOVÁ

Vysoká škola manažmentu, Katedra komunikácie a marketingu, Panónska cesta 17,
851 04 Bratislava

Abstrakt:

Z ekonomického hľadiska predstavuje sféra umenia a kultúry veľmi špecifický a mnohokrát problematický sektor národného hospodárstva. Poprední ekonómovia v histórii poukázali na nezvyčajnú povahu kultúrnych aktivít, a viacerí z nich dokonca identifikovali konflikt medzi ekonomickou logikou a logikou kultúrnej tvorby. Rastúci počet ekonomických štúdií zaoberajúcich sa nevyriešenými ekonomickými problémami kultúrneho sektora viedol k vzniku novej disciplíny v 20. storočí – ekonomiky kultúry. Táto oblasť aplikovanej ekonomiky skúma základné ekonomické javy a dilemy týkajúce sa najmä produkcie, financovania, šírenia a spotreby umenia a kultúry v trhovej ekonomike. V posledných desaťročiach však kultúra dostala aj optimistickejšiu úlohu, a to úlohu ekonomického motora v rámci regionálneho rozvoja. Navyše, kultúra sa začala považovať za štvrtý pilier udržateľného rozvoja, spolu s ekonomickým, sociálnym a ekologickým pilierom. Ďalší nový pohľad na kultúru priniesol rozvoj znalostnej ekonomiky, v ktorej rozvoj nových komunikačných a informačných technológií, ako aj vznik nových médií ovplyvnili povahu kultúrnych trhov. Cieľom tohto príspevku je skúmať rozličné postoje a javy týkajúce sa meniaceho postavenia a vnímania kultúry a umenia v rámci ekonomiky.

Kľúčové slová:

umenie, kultúra, ekonomika, regionálny rozvoj, znalostná ekonomika

Abstract:

From the economic perspective the field of culture and the arts represents a very specific and many times problematic sector. Leading economists in the history of economic thoughts pointed out the peculiar nature of cultural activities, and actually, identified a conflict between economic logic and the logic of arts production. The increasing number of economic studies dealing with the unresolved economic problems within the arts sector led to the emergence of a new discipline in the 20th century – cultural economics. This area of applied economics investigates major economic dilemmas related mostly to the production, financing, dissemination and consumption of the arts. However, in the last decades a new more optimistic role for culture and the arts appeared within the economic context – the role of an economic engine in regional development. Moreover, the culture has started to be regarded as the fourth pillar of sustainable development, besides economic, social and ecological pillars. Another perspective was brought by the knowledge economy in which the development of new information and communication technologies and the emergence of new media significantly influenced the arts markets. The aim of this paper is to examine these diverse attitudes and phenomena related to the changing position and perception of culture and the arts within the economy.

Key words:

arts, culture, economics, regional development, knowledge economy

Úvod

Záujem ekonómov o analýzu oblasti kultúry v rámci národného hospodárstva je len nedávnym fenoménom. Pre vývoj ekonomických teórií je typická skôr istá marginalizácia kultúrneho sektora, ktorý bol považovaný za príliš atypický vo vzťahu k zákonitostiam platiacim vo sfére priemyselnej produkcie a spotreby kapitalistickej spoločnosti. Na spojenie kultúra a ekonomika sa poukazovalo buď ako na nevyriešenú dilemu, alebo ako na výnimku z nejakého ekonomického pravidla. Tento marginalizujúci trend pretrvával vyše 200 rokov - od publikovania prvých ekonomických prác v 18. storočí až do polovice 20. storočia.

Až v 90. rokoch 20. storočia sa vzťah kultúry a ekonomiky začal postupne skúmať nielen z hľadiska špecifických ekonomických problémov kultúrnych tvorcov a organizácií, ale aj z pohľadu potenciálnych prínosov kultúrnych aktivít pre ekonomický rozvoj, a to predovšetkým na regionálnej úrovni. Kultúrny rozvoj sa stal jedným zo štyroch pilierov udržateľného rozvoja, spolu s ekonomickým, environmentálnym a sociálnym rozvojom. Začiatkom milénia v súvislosti s rozvojom nových technológií a médií znalostného veku sa ekonomika kultúry dostala pod vplyv doposiaľ nevidaného fenoménu – globálneho rozšírenia kybernetickej kultúry. Vznik kyberkultúry a jej masové šírenie v prostredí nového virtuálneho trhu na internete malo zásadný dopad na zmenu ekonomických vzťahov v oblasti kultúry. Cieľom tohto príspevku je analyzovať vnímanú dilemu medzi kultúrou a ekonomikou z hľadiska ekonomických prístupov od Adama Smitha až po znalostnú ekonomiku.

1 Kultúra z hľadiska prvých ekonomických teórií

Zakladateľ klasickej ekonomickej teórie a prívrženec politiky hospodárskeho liberalizmu **Adam Smith** (1723 – 1790) sa vo svojom najvýznamnejšom diele *Pojednanie o podstate a príčinách bohatstva národov* (*An Inquiry in the Nature and Causes of the Wealth of Nations*) z roku 1776 zmieňuje, hoci len okrajovo, aj o sfére kultúry. Zameriava sa najmä na produkčný proces v kultúre, pričom umelecké aktivity považuje za „neproduktívne“, dôvodiac skutočnosťou, že „dielo umelca zaniká v tom istom momente, v ktorom je vyprodukované“ (Smith, 1776, zv. 2, kap. 3, ods. 2). Autor ďalej explicitne menuje povolania, ktorých sa jeho úvaha týka: „Literáti všetkých druhov, hráči, zabávači, hudobníci, operní speváci, tanečníci a pod. Ich práca neprodukuje nič, za čo by sa dalo na oplátku zaobstarat' rovnaké množstvo služby“ (tamtiež).

Paradoxné je, že napriek nie príliš lichotivému názoru Adama Smitha na produktivitu kultúry, sa postava tohto ekonóma i zmienka o jeho diele dostáva do umeleckej literatúry. Konkrétne Alexander Puškin vo svojom románe *Eugen Onegin* pri opise charakteru hlavného hrdinu píše: „Čo s Homérom, čo s Teokritom? To radšej nad Adamom Smithom hútal, sám bystrý ekonóm, vyznal sa totiž skvele v tom, ako štát bohatstvo snuje, čím žije, prečo bez zlata bieda ho vôbec nemá, ak iba tovar produkuje.“ (Puškin, 1837, kap. 1, verš 7)

Ďalší predstaviteľ klasickej ekonomickej teórie **David Ricardo** (1772 – 1823) vo svojom diele *Zásady politickej ekonómie a zdaňovania* (*The Principles of Political Economy and Taxation*) z roku 1817 ešte znásobuje netradičnosť kultúrnych produktov, keď ich považuje za výnimku zo všeobecného pravidla o hodnote práce. Podľa Ricarda „hodnota komodity závisí od relatívneho množstva práce potrebnej na jej vyprodukovanie“ (Lisý, J. a kol., 1999, s. 38). Autor však ďalej tvrdí, že „hodnota niektorých komodít je determinovaná iba ich vzácnosťou“ (Ricardo, 1817, kap. 32, pozn. 68) a ako jeden z príkladov uvádza nasledovné: „Niektoré výnimočné sochy a obrazy, vzácne knihy alebo mince..., ktorých je iba veľmi limitované množstvo. Ich hodnota je úplne nezávislá od množstva práce pôvodne potrebnej na ich vyprodukovanie, a mení sa v závislosti od bohatstva a inklinácií tých, ktorí ich túžia vlastniť“ (tamtiež).

Podobne **Alfred Marshall** (1842 – 1924)¹, ako predstaviteľ neoklasickej teórie, umiestňuje kultúrny sektor na okraj ekonomického systému. Vo svojej práci *Zásady ekonómie* z roku 1891, ktorá bola dlhé roky najuznávanejšou a najznámejšou učebnicou ekonomickej teórie (Lisý, J. a kol., 1999, s. 115 – 116), poukazuje na problémy spojené s oceňovaním umeleckých predmetov, aj keď túto oblasť považuje „z praktického hľadiska za málo dôležitú“. Tvrdí, že „je nemožné ohodnotiť predmety, ako sú obrazy starých majstrov alebo vzácne mince. Cena, za ktorú sa každý z nich predá bude značne závisieť od toho, či nejaké bohaté osoby, ktorým sa zapáčia, budú práve prítomné pri ich predaji“ (Marshall, 1891, zv. 5, kap. 2, ods. V.II.4).

Marshall sa o kultúre ďalej zmieňuje v súvislosti so svojim *Zákonom o klesajúcej hraničnej užitočnosti*. Podstatou tohto zákona je predpoklad, že „dopyt závisí od užitočnosti tovaru, ktorá úmerne s nasýtením potrieb klesá. Za každú ďalšiu jednotku určitého druhu tovaru je spotrebiteľ ochotný zaplatiť nižšiu cenu“ (Lisý, J. a kol., 1999, s. 115 – 116). Marshall na tomto poukazuje na netypický spôsob spotreby kultúrnych statkov, ktorý sa pri prvom pohľade môže javiť v rozpore s jeho Zákonom klesajúcej hraničnej užitočnosti. Tento zákon však podľa autora zahŕňa implicitnú podmienku, ktorá vylučuje veličinu času modifikujúcu charakter chuti človeka. Preto tvrdí, že, „nie ja žiadnou výnimkou z tohto zákona, že čím viac dobrej hudby človek počúva, tým väčšiu chuť na ňu pravdepodobne bude mať“ (Marshall, 1890, zv. 3, kap. 3, ods. 6). Alfred Marshall v tomto výroku v podstate implikuje neskoršiu teóriu o *Cykle apropriácie umenia* (Carù a Cova, 2005, s. 39 - 54), ktorá

¹ Alfred Marshall (1842 – 1924) je najznámejším predstaviteľom neoklasickej cambridgeskej školy. Jeho dielo *Zásady ekonómie* z roku 1890 bolo dlhé roky najuznávanejšou a najznámejšou učebnicou ekonomickej teórie. Podstatou jeho zákona o klesajúcej hraničnej užitočnosti je predpoklad, že „dopyt závisí od užitočnosti tovaru, ktorá úmerne s nasýtením potrieb klesá. Za každú ďalšiu jednotku určitého druhu tovaru je spotrebiteľ ochotný zaplatiť nižšiu cenu“ (Lisý, J. a kol., 1999, s. 115 – 116).

vysvetľuje ako si človek postupne osvojuje umenie a stáva sa jeho konzumentom.

Prekvapivý je nezáujem **Johna Maynarda Keynesa** (1883 – 1945) o ekonomiku kultúry, vzhľadom na to že sa zaoberal problematikou štátnych zásahov do ekonomického systému a sám mal veľmi blízky vzťah ku kultúre. Bol riaditeľom baletného súboru aj riaditeľom *Výboru pre podporu hudby a umenia* (Council for the Encouragement of Music and Arts), predchodcu dnešného *Výboru umenia* (Arts Council), ktorý zodpovedá za pridelovanie finančných prostriedkov kultúrnym organizáciám a projektom vo Veľkej Británii (Bonet i Augustí, 1988, s. 39 – 40)

2 Ekonomika kultúry v 20. storočí

Výskyt prvých ekonomických štúdií oblasti kultúry úzko súvisí s rozvojom konzumnej spoločnosti v západnej Európe a USA. Rozšírenie novej audiovizuálnej technológie umožnilo masívnu difúziu kultúrnych statkov a služieb za relatívne nízku cenu. V dôsledku toho sa zvyšujú možnosti spotreby a paralelne dochádza k procesu merkantilizácie kultúry. V tomto období dvaja americkí ekonómovia **William Baumol** (1922) a **William Bowen** (1933) uskutočnili prvú skutočnú ekonomickú analýzu kultúry, publikovanú v roku 1966 pod názvom *The Performing Arts – The Economic Dilemma: A Study of Problems Common to Theater, Opera, Music and Dance* (Interpretačné umenie – ekonomická dilema: Štúdia problémov spoločných divadlu, opere, hudbe a tancu), známu aj ako *teória otvárajúcich sa nákladových nožníc* alebo *Baumolov zákon* či *Baumolova nemoc*.

Baumol a Bowen analyzovali kultúrne organizácie v oblasti divadla, opery, tanca a hudby, pričom sa snažili opísať a zdôvodniť základné dlhodobé trendy v ich hospodárení. Vo svojej analýze autori prinášajú makroekonomické vysvetlenie rýchlejšie rastúcich nákladov živých interpretačných umení oproti pomalšie rastúcim príjmom. Ako prívrženci neo-keynesovskej teórie² sa domnievajú, že rýchlejšie rastúce výdavky nemožno kompenzovať prostredníctvom trhu, ale že na pokrytie deficitu sú potrebné subvencie zo strany štátu. Ekonomické štúdie publikované Baumolom a Bowenom v 60. rokoch 20. storočia boli zároveň podnetom na prvé priame angažovanie sa štátu v oblasti kultúry v USA, čo sa prejavilo najmä založením *Národnej nadácie pre umenie* (National Endowment for Arts) v roku 1965.

2.1 Baumolova nemoc – prvá ekonomická analýza kultúry

Baumol a Bowen sa vo svojej priekopníckej štúdii z roku 1966 zaoberali ekonomickými problémami organizácií pôsobiacimi v oblasti živých interpretačných umení. Na základe ekonomickej analýzy viacerých kultúrnych subjektov dospeli k záveru, že „trhové prostredie z dlhodobého hľadiska poškodzuje umenie, a preto je nevyhnutné, aby boli tieto organizácie financované aj z netrhových zdrojov – verejných alebo súkromných“ (Baumol a Bowen, 1966). Príčiny tohto javu možno nájsť v ekonomickom raste. V nerastúcej ekonomike, ktorá fungovala v predindustriálnej spoločnosti, sa živé interpretačné umenia dokázali bez veľkých ťažkostí vyrovnáť s trhom. Rovnako ako v iných sektoroch vtedajšieho hospodárstva, stačilo predať divadelné predstavenie, operu, balet alebo koncert za cenu prevyšujúcu jeho výrobné náklady. Hlavným výrobným faktorom bola ľudská práca, ktorá bola lacná a bol jej dostatok. Ekonomický rast, ktorý sa prejavil koncom 18. storočia, bol výsledkom zvýšenia produktivity práce vyplývajúcej z mechanizácie výroby.

V priebehu procesu industrializácie bola nekvalifikovaná pracovná sila nahradená strojovou výrobou, čo prinieslo zníženie jednotkových nákladov a zvýšenie produktivity práce kvalifikovaných pracovníkov. Nové možnosti plynúce z modernizácie výroby sa však v oblasti živých interpretačných umení neuplatnili a ani sa uplatniť nemohli. Živé predstavenia majú totiž veľmi málo možností na substituovanie ľudskej práce kapitálom. Základom produkčného procesu je pomerne vysokokvalifikovaná pracovná sila. Produkcia nie je automatizovateľná, nie je možné nahradiť človeka strojom. Z tohto dôvodu nemožno „taylorizovať“ prácu umelca a vo väčšine prípadov ani podstatne zredukovať počet účinkujúcich bez toho, aby tým neutrpela výsledná kvalita produktu (Dupuis in Saint Pulgent, 1991, s. 45). Ako príklad možno uviesť huslistu, ktorý na nacvičenie a predvedenie Mozartovho husľového koncertu potrebuje v súčasnosti zhruba toľko času – abstrahujúc od individuálnych dispozícií jednotlivých hráčov – ako jeho kolega okolo roku 1780.

Alan Peacock uvádza v tejto súvislosti zaujímavé porovnanie: „Ročná produktivita práce ženevského hodinára vzrástla v rozpätí rokov 1670 až 1970 z približne 12 kusov hodínok na 1200 kusov za rok. Naproti tomu produkcia Purcellovej opery *Dido a Aeneas* vyžaduje v súčasnosti presne taký istý počet hodín a účinkujúcich ako v minulosti.“ Práve nezmenené nároky na ľudskú prácu v živých interpretačných umeniach,

² *Keynesovci*, ako prívrženci najvýznamnejšieho ekonóma 20. storočia Johna Maynarda Keynesa (1883 – 1945), obhajujú nevyhnutnosť štátnych zásahov do trhového hospodárstva.

z nich podľa uvedeného autora utvárajú „asymptoticky stagnujúci sektor“ (Peacock, 1996, s. 215 – 224).

3 Kultúra ako motor regionálnej ekonomiky

Nový pohľad na kultúru, ktorá prestáva byť ekonomickým bremenom a stáva sa ekonomickým motorom, je badateľný až koncom 20. storočia. Kultúra sa začína spomínať v iniciatívach rôznych medzinárodných organizácií, ktoré ju vyzdvihujú ako jeden z významných faktorov ekonomického a sociálneho rozvoja, najmä v zaostávajúcich regiónoch. Napríklad organizácia UNESCO označila kultúru a rozvoj za vzájomne prepojené oblasti, ktoré sa značne ovplyvňujú (UNESCO, 1997). Podobne Svetová banka poukázala na kultúru ako na významný prvok v procese sociálneho a ekonomického rozvoja jednotlivých štátov (World Bank, 2003).

Napokon, aj v rámci Európskej únie sa rastúci význam kultúry považoval za úzko spätý s ekonomickými rozvojovými trendmi. V rámci vyjadrenia ku kohéznej politike Európska komisia už v 90. rokoch 20. storočia konštatovala, že expanzia kultúry je spojená s moderným rozvojom spoločností od tradičného priemyslu smerom k sektoru služieb; a zmeny v životnom štýle súvisiace s nárastom voľného času obyvateľstva zvyšujú dopyt po voľnočasových aktivitách, vrátane kultúry (European Commission, 1996).

V ostatných rokoch Európska komisia (2007) intenzívne poukazuje na význam kultúry pre socio-ekonomický rozvoj regiónov, pričom prínosy kultúry vidí najmä v troch oblastiach:

- Kultúra je významným zdrojom *zamestnanosti*, činnosti v oblasti kultúry a kultúrneho dedičstva prispievajú priamo i nepriamo k vytváraniu pracovných miest.
- Kultúra je čoraz významnejším faktorom pri *investičných rozhodnutiach*, pretože zlepšuje *imidž a atraktivitu* regiónu. Kultúra môže zohrávať významnú úlohu pri rozvoji zaostalých častí mesta alebo vidieckych oblastí.
- Kultúra je za podmienky jej začlenenia do *lokálnej stratégie* významným zdrojom inovácie a môže byť pozitívnym prínosom k sociálnej integrácii a tým podporiť sociálnu súdržnosť.

4 Kultúra v znalostnej ekonomike

Keďže znalostná ekonomika je postavená predovšetkým na technologickej paradigme, vynára sa otázka, aká je úloha kultúry a umenia v znalostnom veku? V odpornej literatúre sa na jednej strane stretávame s kritikou “technokraticko-ekonomickéj orientácie súčasnej znalostnej ekonomiky”, ktorá je vnímaná ako “prekážka pre humanitné oblasti a kreatívne umenia” (Bullen et al., 2004, p. 4). Na druhej strane Kelemen et al. (2007, s. 11) poukazujú na nikdy predtým nevidaný vzájomný prienik umenia, vedy, techniky a informačných technológií – terén tzv. kyberkultúry a umenia nových médií.

Pojem kyberkultúra je v odbornej literatúre zatiaľ dosť nejednoznačný. Zahŕňa rôznorodé javy od kybernetických subkultúr, cez futuristické vízie kreativity až po kultúrne praktiky spojené s využívaním informačno-komunikačných technológií a nových médií. Bez ohľadu na nejednoznačnosť vymedzenia konceptu kyberkultúry, samotný kybernetický priestor otvára široké spektrum možností pre najrôznejšie druhy umeleckej tvorby. Zvlášť je potrebné vyzdvihnúť digitálne technológie, internet a nové médiá, ktoré umožnili vznik úplne nových foriem umenia – čo dokazuje značný dopad znalostnej éry na umenie a kultúru. Tieto trendy reflektuje aj odborná literatúra. V publikácii *Pozvanie do znalostnej spoločnosti* od Kelemena et al. (2007) autori venujú celú jednu kapitolu (kapitola 2, s. 20-38) pojednaniu o koreňoch znalostnej spoločnosti v umení a kultúre. Autori uvádzajú početné prípady, ako moderné technológie ovplyvňujú a inšpirujú nové umelecké prejavy. Poukazujú na to, že „nové prístroje a médiá zaujímali umelcov najmä z dvoch hľadísk: ako nástroje tvorby umožňujúce preskúmať prežívanú realitu a ako komunikačné médiá sprostredkujúce vzťah umelca a verejnosti” (Kelemen et al., 2007, s. 28).

Technológia digitalizácie rozvíjaná v posledných desaťročiach umožnila dematerializáciu pôvodne hmotných produktov (CD, DVD, tlačeneé knihy a pod.). Následný vývoj sofistikovaných koncových zariadení (inteligentné telefóny, tablety, čítačky elektronických kníh a pod.) umožnili transfer digitálneho kultúrneho obsahu od jeho producentov priamo k spotrebiteľom v dematerializovanej podobe. Tieto technologické výtobytky spôsobili skutočnú revolúciu na kultúrnych trhoch. Ďalšiu revolúciu spôsobila nová internetová technológia – Web 2.0 vyvinutá koncom 90. rokov 20. storočia (Di Nucci, 1999) a následný vznik sociálnych médií začiatkom milénia. Web 2.0 možno charakterizovať ako súbor webových technológií, často označovaných skratkou AJAX pre ‘asynchronous Java a XML’, ktoré umožňujú jednoduché publikovanie a zdieľanie obsahu, ako aj zakladanie sociálnych sietí (Schäfer, 2011). V dôsledku tejto technologickej inovácie sa internet posunul do nového vývojového štádia charakterizovaného participáciou bežných užívateľov na tvorbe webového obsahu. Schäfer (2011) v tejto súvislosti poukazuje na aj zrod novej kultúry participácie, v ktorej si užívatelia osvojujú úlohy

tvorcov v kontexte kultúrnej produkcie. Podľa Cowena (2008, p. 261) tieto nové komunikačné technológie a interaktívne internetové platformy ovplyvnili ekonomiku kultúry takým zásadným spôsobom, ktorý nemá precedens v akomkoľvek porovnateľnom období ľudskej existencie.

Záver

Kultúra a ekonomika sa v dejinách vždy úzko prepájali a podmieňovali. Všetky rozhodujúce premeny v hospodárskom systéme našli svoj odraz aj v kultúre, ktorá na tieto zmeny reflektovala a ovplyvňovala nové hodnotové systémy a nové modely správania, pričom kultúra súčasne pomáhala formovať rozvinutejšie ekonomické vzťahy (Národná správa o kultúrnej politike 2002, s. 19). Navyše podľa Novotného (2003, s. 8) spoločenská prax ľudských dejín dokázala, že to, čo je dobré pre dlhodobý rozvoj kultúry ako celku, je dlhodobo dobré aj pre ekonomický rast krajiny a v širšom chápaní v nových podmienkach globalizovaného sveta pre jej trvalo udržateľný rozvoj. V súčasnosti pod vplyvom rastúceho využívania informačných a komunikačných technológií a rozšírenia spotrebiteľmi generovaných médií dochádza k významnej transformácii ekonomiky kultúry znalostného veku.

Digitalizácia a dematerializácia kultúrnych produktov uľahčili šírenie kultúrnych produktov a zvýšili ich globálnu dostupnosť. Vznik nových médií zas umožnil rýchlejší, účinnejší a v neposlednom rade demokratickejší spôsob šírenia kultúrneho obsahu medzi spotrebiteľmi. Tieto technologické výdobytky akcelerovali demokratizáciu kultúry tým, že ju urobil prístupnou pre najrôznejšie cieľové skupiny v novom kybernetickom priestore. Rovnakým spôsobom sa otvorili aj nové demokratické možnosti prezentovanie tvorby umelcov, či iných tvorcov, ktorí už nie sú závislí od rozhodnutia vydavateľov, kurátorov a pod. pri hľadaní príležitostí k svojmu umeleckému sebaujadraniu. Tieto nové fenomény poukazujú na významnú transformáciu tradičných ekonomických vzťahov v oblasti kultúry, ako aj na transformáciu zaužívaných spotrebiteľských modelov smerom k dematerializovanému a demokratizovanému kultúrnemu obsahu digitálneho veku.

Literatúra

1. BAUMOL, J. W. - BOWEN, G. W. (1966). *Performing Arts: The Economic Dilema. "A Study of problems common to theatre, opera, music and dance"*. New York: The Twentieth Century Fund.
2. BONET I AUGUSTÍ (1988). La mercantilización y el valor simbólico de la cultura. La gestión cultural en los 90. In: *Referencias*, N°5/1988, pp. 39 - 40.
3. BULLEN, E., ROBB, S. & KENWAY, J. (2004). "*Creative Destruction*": *knowledge economy policy and the future of the arts and humanities in the academy*. In: *Journal of Education Policy*, Vol. 19, No. 1, January 2004, pp. 3-22.
4. COWEN, T. (2008). Why everything has changed: the recent revolution in cultural economics. In: *Journal of Cultural Economics*, Vol. 32, pp. 261-273.
5. DINUCCI, DARCY (1999). *Fragmented Future*. Print 53 (4): 32, [online] [Citované 2013-01-03] dostupné na internete http://darcy.com/fragmented_future.pdf.
6. Európska komisia (1996). *Cohesion policy and culture. A contribution to employment*. Bruxelles: Commission of the European Communities. [online] [Citované 2008-02-08] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/pdf/culture/cult_en.pdf>.
7. Európska komisia (2007). Kultúra a regionalný rozvoj. [online] [Citované 2007-03-18] Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.htm
8. KELEMEN, J. et al. (2007). *Pozvanie do znalostnej spoločnosti*. Iura Edition.
9. LISÝ, J. A kol. (1999). *Dejiny Ekonomických teórií: Vývoj ekonomickej vedy*. 2. vydanie. Bratislava : Elita.
10. MARSHALL, A. (1890): *Principles of Economics*. 8th Edition, Macmillan and Co. 1920 (First Edition in 1890).
11. *Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky* (2002) Ministerstvo kultúry SR.

12. NOVOTNÝ, O. (2003). *Podpora kultúry z verejných zdrojov*. Medzinárodná komparatívna štúdia s osobitným zreteľom na vybrané členské a kandidátske krajiny Európskej únie. Bratislava: Národné osvetové centrum.
13. PEACOCK, A. (1996). The «Manifest Destiny» of the Performing Arts. In: *Journal of Cultural Economics*, Vol. 20, No. 3, 1996, pp. 215-240.
14. PUŠKIN, A. S. (1837). *Eugen Onegin*. SnowMouse Publishing, 2010 (Prvý krát publikované v roku 1837).
15. RICARDO, D. (1817). *The Principles of Political Economy and Taxation*. Dover Publications, 2004, 320 p. (First published in 1817)
16. SAINT PULGENT de, M. (1991). *Le syndrome de l'Opéra*. Paris: Robert Laffont Editions.
17. SCHÄFER, M.T. (2011). *Bastard Culture! How User Participation Transforms Cultural Production*. Chicago Press.
18. SMITH, A. (1776). *An Inquiry in the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Thrifty Books, 2009, 692 p. (First published in 1776)
19. UNESCO (1997). *Towards a World Report on Culture and Development: Constructing Cultural statistics and Indicators*. Paris.
20. UNESCO (2008). *Ensuring Sustainable Development through Cultural Diversity*. [online] [Citované 2008-02-08] Dostupné na internete: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=1219&URL_DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
21. World Bank (2003). *Culture and the Corporate Priorities of the World Bank*. Report.
22. World Bank (2004). *Culture and Public Action*, edited by Vijayendra Rao and Michael Walton, Stanford University Press, [online] [Citované 2008-03-09] Dostupné na internete: <http://www.cultureandpublicaction.org/>

Kontakt:

Mária Tajtáková, doc. Ing. PhD.
Vysoká škola manažmentu
Katedra komunikácie a marketingu
Panónska cesta 17
851 04 Bratislava
mtajtakova@vsm.sk